

Roman Darowski

Ryszard Singleton SJ (1566—1602) pierwszy profesor filozofii w Braniewie

Studia Philosophiae Christianae 17/2, 41-56

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ROMAN DAROWSKI SJ

RYSZARD SINGLETON SJ (1566—1602)
PIERWSZY PROFESOR FILOZOFII W BRANIEWIE

Wstęp. 1. Biografia. 2. Spuścizna filozoficzna. 3. Poglądy filozoficzne.
3.1. Filozofia przyrody. 3.2. Psychologia. 3.3. Metafizyka. Podsumowanie.

Pierwsza grupa jezuitów przybyła do Polski w r. 1564. Na początku następnego roku otwarli oni w Braniewie kolegium z pięcioklasową szkołą średnią oraz internat, zwany Konwiktem Szlacheckim. Już w r. 1566 wprowadzili dialektykę (logikę formalną) w klasie wymowy (retoryki) i kontynuowali ją przez następne lata. Pierwszym jej wykładowcą został Czech Baltazar Hostouński. Wykłady były początkowo przeznaczone dla konwiktów oraz dla towarzyszących im zwykle wychowawców, tzw. pedagogów, a także dla eksternów.

W r. 1592 utworzono w kolegium osobne trzyletnie studium filozofii, a pierwszym jej profesorem w latach 1592—1595 został Anglik Ryszard Singleton¹, przysłany — tak jak wielu innych — przez generała zakonu, Klaudiusza Aquawivę, do prowincji polskiej, która pod względem osobowym nie była jeszcze samowystarczalna.

W dotychczasowej literaturze istnieją o Singletonie jedynie nieliczne wzmianki o charakterze biograficznym², nierzadko

¹ Początkowe dzieje szkolnictwa jezuickiego w Braniewie opracował L. Piechnik, *Gimnazjum w Braniewie w XVI w.*, „Nasza Przyszłość”, t. 7, 1958, s. 5—72; o nauczaniu dialektyki, s. 40—41; wzmianka o Singletonie, s. 57; *Konwikt szlachecki w Braniewie*, „Studia Warmińskie”, t. 5, 1968, s. 89—110.

² M. Baliński, *Dawna Akademia Wileńska*, Petersburg 1862, s. 76; J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579—1831)*, t. 3, Kraków 1899—1900, s. 319; S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 1, Lwów 1900, s. 256, 376; t. 4, Kraków 1905, s. 17, 71, 112; K. Drzymała, *Lata szkolne i profesorskie Ks. Śmigleckiego Marcina T. J.*, (w:) *XLIV Sprawozdanie Dyrekcji Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem za rok szkolny 1937/38*, Bąkowice pod Chyrowem 1938, s. 44; W. Borowy, *Prześladowani katolicy angielscy i szkoccy, w Polsce XVI wieku*, „Przegląd Powszechny”, t. 219, 1938, s. 114;

nieścisle, a nawet błędne. Na temat zaś jego spuścizny i poglądów filozoficznych nie ma dotąd żadnej wzmianki.

W obecnym artykule przedstawię najpierw ważniejsze dane biograficzne Singletona na podstawie rękopiśmiennych źródeł, pochodzących głównie z Centralnego Archiwum Jezuitów w Rzymie, następnie zajmę się sprawą ustalenia jego spuścizny filozoficznej, na którą — jak zobaczymy — składają się dwa obszerne rękopisy (dyktaty) wykładów z zakresu filozofii przyrody i metafizyki, a wreszcie zreferuję główne jego poglądy filozoficzne oraz podam krótką ich charakterystykę.

1. BIOGRAFIA

Ryszard Singleton urodził się w kwietniu 1566 r. w Lancashire w Anglii³. Wskutek prześladowania katolików przez królową Elżbietę I opuścił ojczyznę i w Reims oraz prawdopodobnie w Rennes zdobył wykształcenie średnie do retoryki włącznie⁴. Według H. Foley'a od 28 IV 1583 r. był alumnem w Kolegium Angielskim w Rzymie i w październiku tegoż

U. Szumska, *Anglia a Polska w epoce Humanizmu i Reformacji*, Lwów 1938, s. 113; *Dziesięć wieków Poznania* (praca zbiorowa), Poznań 1956, t. 2, s. 27; L. Piechnik, *Działalność Jezuitów na polu szkolnictwa w Poznaniu w XVI w.*, „Nasza Przeszłość”, t. 30, 1969 s. 195; *Historia nauki polskiej*, t. 6, Wrocław 1974, s. 617; L. Piechnik, *Akademie i uczelnie jezuickie*, (w:) *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*. Pod red. M. Rechowicza, t. 2, cz. 2, Lublin 1975, s. 79, 80, 100.

³ Informacji biograficznych o Singletonie dostarczają nam przede wszystkim współczesne tzw. katalogi trzyletnie (catalogi triennales), zachowane w Centralnym Archiwum Jezuitów w Rzymie (Archivum Romanum Societatis Iesu; skrót: ARSI). Pierwszy z nich, z października 1587 r., zawiera następujące dane: „Riccardus Singltonus (!), Lancashirensis in Anglia, natus anno 1566 mense aprili. Vires mediocres. Ingressus anno 1584, mense martio, studuit philosophiae triennium in Societate”, ARSI, Neap. 80, f. 8, Collegium Neapolitanum. Następne katalogi pochodzą z lat 1590 (Coll. Romanum, Rom. 53, f. 150), 1593 (Coll. Brunsbergense, Pol. 7—II, f. 149v oraz f. 152: opinia o zdolnościach i cechach charakteru, czyli tzw. katalog drugi), 1597 (Coll. Pultoviense, Pol. 7—I, f. 205) i 1599 (Coll. Posnaniense, Pol. 7—I, f. 261v). O bieżących zajęciach natomiast informują tzw. katalogi roczne (breves) kolejnych prowincji jezuickich, w których przebywał Singleton, tj. Neapolitańskiej, Rzymskiej i Polskiej (ARSI, Pol. 43) z lat 1584—1602. — Wypisy z katalogów trzyletnich poprzedzających przyjazd Singletona do Polski zawdzięczam ks. Georges Bottereau SJ, Archiwariuszowi ARSI, któremu za tę przyługę uprzejmie dziękuję.

⁴ Katalog trzyletni Kolegium Braniewskiego z r. 1593 precyzuje: „Extra Societatem studuit Remis et Ruduni usque ad Rhetoricam inclusive”. Identyfikacja drugiej miejscowości napotyka na trudności. Być może, napisano Ruduni zamiast Redoni = Rhedonis, czyli Rennes we Francji?

roku otrzymał niższe święcenia z rąk przebywającego na wygnaniu biskupa St. Asaph. Nie chcąc składać wymaganej w Kolegium przysięgi, w marcu 1584 r. opuścił Kolegium i udał się do Neapolu⁵, gdzie 19 III tego samego roku wstąpił do Towarzystwa Jezusowego i odbył skrócony nowicjat, ale pierwsze śluby zakonne złożył dopiero w r. 1586. Filozofię studiował (1584—1587) w Kolegium Jezuitów w Neapolu, a teologię w Kolegium Rzymskim (1587—1591), gdzie m. in. słuchał wykładów znanego filozofa i teologa, Gabriela Vázquez⁶. Pod koniec studiów teologicznych, prawdopodobnie w r. 1590, przyjął w Rzymie święcenia kapłańskie. Trudno ustalić, czy — a jeśli tak to kiedy — odbył tzw. trzecią probację, czyli studium prawa zakonnego i duchowości ignacjańskiej, odbywaną przez jezuitów po ukończeniu teologii, a przed ostatnimi ślubami. O ślubach jednak nie wspominają znane nam źródła, więc być może i probacji również nie odbył.

W lecie 1591 r. Singleton przybył do Polski i przez rok przygotowywał się w Wilnie pod kierunkiem Marcina Śmigleckiego do prowadzenia wykładów filozofii. Już pod koniec 1591 r. wraz z Hiszpanem Michałem Ortizem uzyskał w Akademii Wileńskiej stopień magistra filozofii⁷.

We wrześniu 1592 r. jezuita otwarli studium filozofii w Braniewie. W uroczystej inauguracji wzięło udział wielu dostojników duchownych i świeckich. Pierwszym profesorem filozofii został właśnie Singleton. Od września 1592 do 12 VII 1595 r. prowadził on pełny, tj. trzyletni kurs filozofii dla kle-

⁵ „Father Richard Singleton, a native of Lancashire, born in 1566, and admitted among the scholars of the Holy Father in the English College, Rome, April 28, 1583, in the seventeenth year of his age. He received Minor Orders from the exiled Bishop of St. Asaph in the October following, and left the College for Naples in March, 1584, being unwilling to take the usual College oath...”, H. Foley, *Records of the English Province of the Society of Jesus*, vol. 5, London 1879, s. 1007—1008; zob. także vol. 6, 1880, s. 159; vol. 7, 1883, s. 714. — Wypisy z dzieła Foley'a przesłał mi ks. Francis Edwards SJ z Londynu, któremu uprzejmie za to dziękuję.

⁶ Hiszpan Vázquez SJ (1549—1604) wykładał teologię scholastyczną w Kolegium Rzymskim w latach 1585—1591. Jego poprzednikiem na tej katedrze był Franciszek Suárez. Zob. *Enciclopedia Filosofica*, t. 6, Firenze 1969, kol. 857—858 oraz R. Garcia Villoslada, *Storia del Collegio Romano*, Roma 1954, s. 324.

⁷ L. Maselli do Kl. Aquavivy 9 IX 1591 r. z Krakowa i 14 X t. r. z Wilna (ARSI, Germ. 169, f. 254v i 289). — O decyzji otwarcia kursu filozofii w Braniewie pisał Maselli 5 V 1592 r. z Kalisza: „Quoniam vero iudicatum est, hunc locum [Braniewo] esse aptum pro cursu Philosophiae, ideo constituimus, ut ad festum S. Michaelis Domino dante incipiat Patre Richardo Singletonio praelegente...” (Germ. 170, f. 126v).

ryków jezuickich, dla alumnów założonego w r. 1567 Seminarium Diecezjalnego i Papieskiego (1579), dla młodzieży przebywającej w Konwikcie Szlacheckim i jej pedagogów oraz dla eksternów. Początkowo jednak ilość studentów była mała⁸. Z tego okresu pracy dydaktycznej Singletona pochodzą omówione poniżej rękopisy (dyktaty) wykładów.

W czasie pobytu Singletona w Braniewie między nim a rektorem Kolegium, Niemcem Janem Huberem (Uberus) wynikły dość poważne nieporozumienia na tle dyscypliny zakonnej, przy czym Huber nie był bez winy. Także i zdrowie nie zawsze dopisywało Singletonowi, a przebywanie z dala od ojczyzny i swoich oraz wieści o prześladowaniach jego rodaków przyprawiały go nieraz o melancholię, a nawet rodzaj depresji. Trudności te wywoływały u niego okresowe zniechęcenie do zakonu i do prowadzonych wykładów (chciał je nawet porzucić) i wpłynęły na nieco wcześniejsze zakończenie trzyleniego kursu filozofii (zakończył się 12 VII 1595 r. zamiast pod koniec tego miesiąca)⁹.

W latach 1595—1597 przebywał w Kolegium Jezuitów w Pułtusku jako wykładowca teologii moralnej (lector casuum), a w styczniu 1598 r. wraz z Jakubem Ortizem rozpoczął wykłady teologii dogmatycznej w utworzonym właśnie w Kolegium Jezuitów w Poznaniu pełnym Wydziale Teologii¹⁰. Po dwu i półrocznej pracy w Poznaniu został skierowa-

⁸ Wg katalogu rocznego w r. 1593/94 (ARSI, Pol. 43) filozofię studiowało 7 jezuitów, m. in. Wawrzyniec Bartilius z Tarnowa, późniejszy profesor filozofii w Akademii Wileńskiej (1605—1608). A. Busau SJ, doradca Rektora Braniewskiego, pisze do generała zakonu, Kl. Aquavivy 25 I 1595 r. z Braniewa, że trudno jest utrzymać nawet tych 6 słuchaczy filozofii, z których 4 otrzymuje wyżywienie w Seminarium Diecezjalnym i Papieskim (ARSI, Germ. 174, f. 71—71v). Stwierdza, że lepiej by było nie rozpoczynać tak szybko studium filozofii. Powyższe informacje nie pozwalają jednak na ustalenie ogólnej ilości studentów; filozofię bowiem studiowali nadto konwiktorki i eksterni.

⁹ Na temat tych nieporozumień pisali do generała zakonu, Kl. Aquavivy, P. Boksa 9 IX 1594 z Krakowa (ARSI, Germ. 173, f. 77), prowincjał B. Confaloneri 27 XII 1594 r. z Braniewa (Germ. 173, f. 285v) i 26 VII 1595 r. z Jarosławia (Germ. 175, f. 51), wymieniony w poprzednim przypisie A. Busau (tamże, f. 70) i sam Huber 13 VII 1595 r. (Germ. 175, f. 25—26), który informuje także o wcześniejszym zakończeniu kursu: „Hesterna die finitus est Philosophiae cursus R. P. Provinciali ac me reclamante, tempus enim praescriptum nondum advent...” (f. 25v).

¹⁰ *Acta et historia Coll. Posnan. S.I., 1574—1606*, Warszawa, Archiwum Archidiecezjalne, rkps 440, ff. 76v i 194v; R. Skrzynecki, *Provinciae Poloniae ortus et progressus, 1540—1607*, (przed 1939 r. we Lwowie) Ossolineum, rkps 628, s. 423.

ny do Wilna, dokąd wyjechał 28 VII 1600 roku¹¹. W protestanckim gimnazjum akademickim w Toruniu, przez który wówczas przejeżdżał, wziął z powodzeniem udział w dysputacie teologicznej ze sprowadzonymi z Niemiec mistrzami (magistri)¹². W jesieni tego roku uzyskał stopień doktora teologii w Akademii Wileńskiej¹³, a następnie wykładał tamże z ogólnym zadowoleniem teologię dogmatyczną do r. 1602. Tymczasem zwrócił się do generała zakonu Klaudiusza Aquavivy z prośbą o zezwolenie na wyjazd do Anglii w celu prowadzenia tam pracy apostołskiej. Plany te jednak zniweczyła choroba na ostrą febrę i śmierć, która zaskoczyła go 13 IV 1602 r. w Wilnie¹⁴. W pogrzebie wzięły udział liczne rzesze mieszczan oraz studenci, którzy odnosili się do niego z wielką sympatią.

Opinie wystane o nim do Rzymu podkreślały jego zdolności i zdatność do nauczania filozofii i teologii, ale równocześnie pewną porywczosć i małe doświadczenie¹⁵. Jako profesor filozofii i teologii wykazywał gruntowną znajomość wykładanych przez siebie dyscyplin. Poza językiem ojczystym opanował języki łaciński, grecki, włoski i częściowo polski.

2. SPUSCIZNA FILOZOFICZNA

Dostępne nam źródła rękopiśmienne i drukowane wzmianki nie zawierają żadnych informacji o spuściznie pisarskiej Singletona. Także i omówione poniżej dwa rękopisy wykładów takiej informacji nie podają. Ustalenie ich autorstwa stało się możliwe dzięki badaniom obejmującym całą działalność filozoficzną jezuitów w Polsce w XVI wieku. Najpierw zebrałem możliwe kompletny wykaz wszystkich źródeł i materia-

¹¹ *Acta et historia Coll. Posnan.*, rkps cyt., f. 196.

¹² R. Skrzynecki, rkps cyt., s. 439—440.

¹³ *Laureae academicae ... in Alma Academia Vilnensi S. I.*, Rkps z Biblioteki Czartoryskich w Krakowie, sygn.: Kurat. Wil. nr 3 (obecnie w depozycie Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, sygn.: F 2-DC 1), s. 91; S. Rostowski, *Lituanicarum Societatis Jesu historiarum libri decem*, recognoscante J. Martinov, Parisiis—Bruxellis 1877, s. 432.

¹⁴ ARSI, Hist. Soc. 43, f. 205^v (miejsce i data śmierci); S. Rostowski, dz. cyt., s. 202—203 (krótki nekrolog); zob. także s. 171.

¹⁵ „Ingenio, doctrina in philosophicis et theologicis inter nos excellit, nisi quod iudici sit preaeccipitantiore, prudentia et experientia in rebus accedat... talenta ad docendum philosophica et theologica et ad conversandum cum hominibus utilia habet”, *Secundus Catal. Coll. Pultov. S.J.*, 1597, Wrocław, Ossolineum, rkps 96, s. 15. Uwaga: Mikrofilmy lub fotokopie większości cytowanych w tym artykule źródeł znajdują się w Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie.

łów zarówno drukowanych, jak i rękopiśmiennych wraz z danymi o miejscu i czasie ich powstania. Następnie sporządziłem — głównie na podstawie źródeł przechowywanych w Centralnym Archiwum Jezuitów w Rzymie (ARSI) — możliwie pełny wykaz wszystkich wykładowców filozofii ze szczególnym uwzględnieniem okresu, w którym wykładali filozofię. Porównanie tych danych z danymi dotyczącymi istniejących pozycji z zakresu filozofii pozwoliło ustalić ich autorstwo nawet wówczas, gdy o autorze nie było żadnej wzmianki.

Jednym z wyników powyższych badań było ustalenie spuścizny filozoficznej Singletona. Z jego biografii wiadomo, że wykładał on filozofię w Braniewie w latach 1592—1595 i był wówczas jedynym profesorem kursu filozoficznego, zaprowadzonego po raz pierwszy w tamtejszym kolegium. Interesujące nas rękopisy wykładów powstały niewątpliwie w latach 1593—1595, o czym świadczą daty, często umieszczone przez skryptora w czasie spisywania wykładów. Dlatego właściwym autorem (a nie skryptorem, którym był nie znany nam z nazwiska student) poniższych rękopisów nie mógł być kto inny jak Singleton, który — zgodnie z przyjętym wtedy zwyczajem — dyktował studentom istotną treść prowadzonego przez siebie kursu filozofii.

Za autorstwem Singletona przemawia pośrednio także zbieżność dwu informacji. W rękopisie nr 1988 (zob. niżej) na końcu metafizyki (k. 175) i równocześnie całego kursu filozofii skryptor umieścił datę: Finis A. D. 1595 12 Iulii feria 4 mane hora 8. Otóż z innego źródła, mianowicie z listu rektora Kolegium Braniewskiego, Jana Hubera, wiadomo, że Singleton zakończył wykłady filozofii właśnie 12 VII 1595 r., i to przedterminowo¹⁶.

Opis i przegląd treści obu rękopisów:

1. Rękopis wykładów z filozofii przyrody

[Braniewo, Kolegium Jezuitów] 1593/94, format: 20 × 15,5 cm, kart nieliczbowanych 2 + liczbowanych 321 (+ 5 nie zapisanych: 2 na początku i 3 na końcu rękopisu). — Kodeks papierowy, tekst w języku łacińskim, pismo jednej ręki, w tekście wielokrotnie podano daty pisania wykładów, skryptor nie jest znany.

Na współczesnej oprawie pergaminowej napis: Philoso.

¹⁶ Wyjątek z listu Hubera przytoczono w przypisie 9.

Matryal. Anno 1594 A. P. R[ichardo?] S [ingleton?] Z.: Brunsbergae: R. Tytuły pisane barwnymi atramentami (zielonym, czerwonym).

— Kraków, Biblioteka Jagiellońska, rkps 2661 II

Rękopis zawiera następujące części:

a) *Komentarz do Fizyki Arystotelesa*, k. 1—212, zawiera 20 dysputacji z komentarzem do wszystkich ośmiu ksiąg; najobszerniej potraktowano ks. I (5 dysputacji) i ks. II (7 dysputacji), najkrócej ks. VII i VIII (łącznie tylko 5 kart tekstu, k. 207^v—212). Na początku (k. 1) data: 1ª octobris hora 8. mane 1593; na końcu (k. 212): Finiti sunt 8 Physici Aristotelis ... 5 Aprilis A. D. 1594, feria 3 S^{ae} hebdomadae.

b) *O niebie*, k. 213—245^v, dysp. 1—4, komentarz do pierwszych dwu ksiąg; na k. 213 data: 13 Aprilis Fer. 4 post Pascha; na k. 245^v: 14 maii...

c) *O powstawaniu i ginięciu (De generatione et corruptione)*, k. 246—278^v, dysp. 1—4, komentarz wyłącznie do ks. I, rozpoczęty 16 V, a zakończony 18 VI (zob. k. 246 i 278^v)¹⁷.

d) *Meteorologia (In libros meteororum Aristotelis)*, k. 279—313, dysp. 1—11, komentarz do 4 ksiąg; początek 20 VI, koniec 30 VII 1594 roku.

Dysputacje w tym rękopisie dzielą się na sekcje (sectio). Skryptor skrupulatnie numerował wykłady (lectio). W ciągu roku szkolnego 1593/94, czyli od 1 X 1593 do końca lipca 1594 r., było ich aż 347, a więc około 10 godzin tygodniowo.

2. Rękopis wykładów z filozofii przyrody i metafizyki

[Braniewo, Kolegium Jezuitów] 1594/95, format: 19,5 × 15,5 cm, kart nieliczbowanych 1 + liczbowanych 175 + nieliczbowanych 1 (spis treści) oraz 9 nie zapisanych: 3 na początku, 4 na końcu rękopisu i 2 między traktatami. — Kodeks papierowy, tekst w języku łacińskim, pismo jednej ręki, tej samej co i rękopis opisany poprzednio, na marginesie wielokrotnie podano daty pisania wykładów, skryptor nie znany.

Na współczesnej oprawie pergaminowej napis: *Tertii Anni*

S

Philosophia Brunsbergae: R P [Richardus Singleton Philo-
M

¹⁷ Wł. Wisłocki w swym *Katalogu rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej Jagiellońskiej* (Kraków 1877—1881, s. 630 i 484) podaje krótki opis obu tych rękopisów. Oczywiście, nie wymienia ich autora i nie wspomina, że w rękopisie 2661 znajduje się komentarz do I księgi traktatu *O powstawaniu i ginięciu*.

sophiae Magister?] Z: 1595: R: — Z i R to prawdopodobnie inicjały skryptora.

— Kraków, Biblioteka Jagiellońska, rkps 1988

Rękopis zawiera następujące części:

a) *Komentarz do II księgi O powstaniu i ginięciu (In librum II De generatione)*, k. 1—22^v, dysputacje 1—4. Na początku (k. 1) data: 5 octobris [1594], na końcu (k. 22^v): Finis libri 29 octob.

b) *O duszy (De anima)*, k. 23—[119], dysp. 1—12. Na początku (k. 23) data: 31 octobris...; na k. [119]: 22 Aprilis... 1595.

c) *Metafizyka (In libros metaphysicorum Aristotelis)*, k. 119—175, dysp. 1—7. Na początku (k. 119) data: 13 Februarii; k. 175: 12 Iulii 1595.

Także i w tym komentarzu dysputacje dzielą się na sekcje.

Daty i notatki na marginesie rękopisu świadczą o tym, że w dniu 11 II 1595 r. zakończono dysputację X: *De anima rationali*. Od 13 II do 13 III, czyli do Wielkanocy, przerabiano metafizykę (4 pierwsze dysputacje). Po Wielkanocy zaś od 3 do 22 IV uzupełniano psychologię (dysp. XI: *De intellectu* oraz dysp. XII: *De voluntate et omni appetitu*). Od dnia 24 IV do 12 VII 1595 r., czyli do końca kursu, kontynuowano metafizykę. Komentarze w rękopisie nie zostały jednak poprzedzielane przy przechodzeniu od jednej dyscypliny do drugiej, lecz zachowują jednolity, ciągły układ.

Skryptor i tutaj znaczył lekcje: w ciągu roku szkolnego 1594/95, tj. od 5 X 1594 do 12 VII 1595 r. było ich 264, a więc znacznie mniej niż w roku poprzednim. Na poszczególne lekcje przypada niezbyt dużo tekstu (średnio ok. 1 stronicę drobnego pisma). Wynika z tego, że Singleton dyktował tylko istotną treść wykładu, przeznaczając pozostały czas na wyjaśnienie przerabianych zagadnień. Notatki z lekcji drugiego roku kursu (zob. rękopis poprzedni) są obszerniejsze.

3. POGŁĄDY FILOZOFICZNE

Znane nam materiały nie pozwalają na odtworzenie pełnego obrazu filozofii Singletona. Rękopisy wykładów dotyczą bowiem szeroko rozumianej filozofii przyrody (wraz z psychologią) i metafizyki. Natomiast nie udało się dotrzeć do żadnej spuścizny z zakresu logiki. W obrębie filozofii wykładano w XVI w. także etykę, a nawet matematykę. Analiza wykładów braniewskich, obejmujących pełne dwa ostatnie lata, dowodzi, że dyscypliny te nie były wykładane podczas kursu

prowadzonego przez Singletona w latach 1592—1595. Był to pierwszy kurs filozofii w Braniewie i przypuszczalnie nie było odpowiednio przygotowanego człowieka, który by mógł wykładać te przedmioty. Etyka i matematyka były uważane wtedy za przedmioty pod pewnym względem pomocnicze w stosunku do dyscyplin zasadniczych: logiki, filozofii przyrody (fizyki) i metafizyki. Matematykę wykładano zwykle podczas drugiego roku kursu (z filozofią przyrody), a etykę podczas trzeciego roku (wraz z metafizyką). Zwykle też oba te przedmioty wykładali inni wykładowcy, a nie ten, który prowadził kurs zasadniczy, a stawiane im wymagania były nieco niższe.

Wspomniane lata pracy dydaktycznej Singletona przypadły w okresie wprowadzania na próbę jezuickiej *Ratio studiorum*. Jej wersję definitywną ogłosił w r. 1599 generał Klaudiusz Aquaviva.

Zreferowane poniżej poglądy dotyczą ważniejszych zagadnień filozofii przyrody rozumianej szeroko, a więc obejmującej komentarz nie tylko do *Fizyki* Arystotelesa, lecz także do pozostałych jego pism filozoficzno-przyrodniczych, oraz metafizyki. Ze względu na wagę psychologii w kontekście filozoficznym i dość obszerne jej potraktowanie przez Singletona została ona w niniejszym opracowaniu wydzielona z filozofii przyrody i omówiona osobno.

3.1. Filozofia przyrody

Filozofia przyrody (*philosophia naturalis*) bada rzeczy naturalne (*res naturales*), czyli byty materialne, zwłaszcza byty zmienne (*ens mobile*), w świetle ostatecznych zasad.

Szeroko rozumiana filozofia przyrody obejmuje komentarze do następujących traktatów Arystotelesa: *Fizyka*, *O niebie*, *O powstawaniu i ginięciu*, *Meteorologia*, *O duszy*. Podstawową część filozofii przyrody stanowi komentarz do *Fizyki*, której Singleton poświęcił wiele uwagi, objaśniając wszystkie jej księgi (8). Komentarz poprzedza zwykle *Textus explicatio*, czyli dość obszerne wyjaśnienie pewnej partii tekstu Stagiryty.

W komentarzu do *Fizyki* po zagadnieniach wstępnych Singleton zajmuje się zasadami rzeczy naturalnych. Dla ciała rozważanego genetycznie są to materia pierwsza, brak formy (*privatio*) i forma substancjalna, dla ciała zaś już ukonstytuowanego — tylko materia i forma. Materia posiada własną istotę

i istnienie, a także własną wielkość (*quantitas*), nie pochodzącą od formy¹⁸. Wielkość nie jest „współwieczna” (*coeva*) z materią, gdyż bywa wyprowadzana z możności materii. Wielkość ta jednak nie jest wykończona; swe ostateczne wykończenie uzyskuje dzięki formie¹⁹. Wielkość nie posiada części aktualnych i można ją dzielić w nieskończoność. Singleton odrzuca wyraźnie skotystyczną formę cielesności (*f. corporeitatis*, rkps 2661, k. 54).

Natura stanowi pierwszą zasadę aktywności ciał. Rzeczy stworzone odznaczają się wprawdzie rzeczywistą aktywnością, ale wymagają współdziałania Bożego zarówno do swego istnienia jak i do działania. Pewien wpływ na działanie wywierają także wzór i narzędzie (*idea et instrumentum*), nie są one jednak prawdziwymi przyczynami, których jest tylko 4: materialna, formalna, celowa i sprawcza. Wszystkie rzeczy działają celowo, choć nie wszystkie są tego świadome. Przypadek (*casus*) i szczęśliwy zbieg okoliczności (*fortuna*), los (*fatum*) i przygodność (*contingentia*) są przyczynami przypadłościowymi.

Ruch jest za Arystotelesem zdefiniowany jako akt bytu w możności (*actus entis in potentia*). Wszechświat nie zawiera wprawdzie aktualnego bytu nieskończonego, jego istnienie jednak nie zawiera sprzeczności. Mógłby więc istnieć, gdyby tego zechciał Bóg, który jest nieskończonym bytem aktualnym. Natomiast próżnia, definiowana również za Stagirytą, nie tylko nie istnieje aktualnie, ale jest niemożliwa (sprzeczna). Wreszcie czas jest bytem realnym (*aliquid reale*).

Nawiązując do VIII księgi *Fizyki* Singleton omawia krótko problem Boga. Przyjmuje zasadę; *omne quod movetur, ab alio movetur* (k. 211—212) i na jej podstawie dowodzi istnienia Pierwszego Poruszyciela (*primus motor*).

W komentarzu do traktatu *O niebie* omawia najpierw zagadnienia dotyczące świata, w szczególności jego pochodzenie i cechy. Filozoficzna refleksja nad światem prowadzi jego zdaniem do wniosku, że został on stworzony w czasie przez Boga. Twierdzi też, że istnieje jeden tylko świat, gdyż o istnieniu innych światów nic nie wiadomo (k. 231^v). Referowane przez niego poglądy astronomiczne Arystotelesa oraz poglądy jemu

¹⁸ „Materia habet propriam essentiam et existentiam...” (rkps 2661, k. 48^v). „Materia ex se habet propriam quantitatem, et non a forma (tamże, k. 54^v).

¹⁹ „Materia ex se habet quantitatem interminatam, ex forma quantitatem terminatam” (tamże, k. 57).

współczesnych należą dziś w znacznej mierze do przebrzmiałych. Uważa m. in., że niebo składa się z materii i formy (k. 233^v), że jest niezniszczalne i posiada inną, doskonalszą materię niż byty podksiężycowe (k. 235—236), że ciała niebieskie różnią się między sobą gatunkowo (*specie*). Przyjmuje nadto geocentryzm (k. 240).

Z zakresu traktatu *O powstawaniu i ginieciu* warto odnotować opinię, że związki doskonałe (*mixta perfecta*) posiadają formę odrębną od form i jakości pierwiastków, natomiast mieszaniny (*mixta imperfecta*) takiej formy nie posiadają, oraz przeświadczenie, że istnieją tylko 4 żywioły (*elementa*).

W obszernie objaśnionej *Meteorologii* (11 dysputacji) zostały omówione m. in. takie zagadnienia, jak przyczyny meteorów (zjawisk atmosferycznych, geologicznych i astronomicznych), meteory ogniste (wulkan, kometa, droga mleczna, błyskawica...), meteory wodne (chmura, halo, tęcza, deszcz, śnieg, grad, rosa; morze, rzeki, źródła), wiatry i trzęsienia ziemi, związki nieożywione doskonałe (metale, rzeczy kopalne) oraz ich powstanie i zanik. Wiele jednak z wyrażonych tutaj poglądów i opinii uległo modyfikacji, a nawet całkowitej zmianie w miarę rozwoju nauk przyrodniczych.

3.2. Psychologia

Psychologię potraktował Singleton dość obszernie; komentarz do Arystotelesowskiego traktatu *O duszy* podzielił na 12 dysputacji, podczas gdy metafizyce poświęcił tylko 7 dysputacji.

Na początku (w I dysp.) zadaje sobie pytanie, czy psychologia (*scientia de anima*) należy do filozofii przyrody (fizyki). Zwracając uwagę na wzajemne powiązania tych dyscyplin, podkreśla równocześnie specyficzną odrębność psychologii ze względu na nieśmiertelność przysługującą duszy.

Zajmując się duszą w ogólności, rozważa — za Stagirytą — dwie jej definicje²⁰. Zależnie od stopnia życia, jaki dusza posiada, jest ona wegetatywna, sensorywna lub rozumna. Odpowiednio do tego istnieją różne rodzaje bytów ożywionych: roślinna, zwierzę, człowiek. Każdy rodzaj duszy posiada właściwe sobie władze (*potentiae*), które różnią się rzeczowo tak od duszy, jak i między sobą (rkps 1988, k. 44 i 45).

²⁰ „Anima est actus primus corporis naturalis potentia vitam habentis” (rkps 1988, k. 30^v); „id, quo primo vivimus, sentimus, movemur et intelligimus” (tamże, k. 31).

Z kolei zostały dość dokładnie omówione dusza wegetatywna i dusza sensorywna ze szczególnym uwzględnieniem ich władz. Przy omawianiu duszy sensorywnej wiele uwagi poświęcono zmysłom zewnętrznym, przekazując również wiele informacji anatomicznych. Singleton przyjmuje tylko dwa zmysły wewnętrzne, mianowicie zmysł wspólny (*sensus communis*) i wyobraźnię (*imaginatio sive phantasia*). Pod koniec tych rozważań jedną sekcję przeznaczono na omówienie zagadnień snu i bezsenności (*De sono et insomniis*).

Stosunkowo obszernie potraktowano problemy duszy rozumnej²¹. Dusza rozumna, istotnie doskonalsza od duszy sensorywnej, a tym bardziej od duszy wegetatywnej, stanowi formę ciała ludzkiego. Dusza rozumna jest nieśmiertelna. Singleton odrzuca materialistyczną interpretację poglądu Arystotelesa, jakoby dusza rozumna była śmiertelna. Dusza rozumna zawdzięcza swe istnienie bezpośredniemu stwórczemu działaniu bożemu i jest stwarzana wraz z ciałem (nie istnieje przed zaistnieniem ciała). Dusza rozumna posiada dwie władze: rozum i wolę. Rozum w procesie poznania pełni dwie funkcje: czynną (*intellectus agens*) i bierną (*intellectus possibilis, patiens*). Pierwszym przedmiotem poznania rozumowego są byty konkretne (jednostkowe)²².

3.3. Metafizyka

Po wstępie, w którym zostały omówione nazwy, cel, korzyści itp. metafizyki, Singleton zajmuje się przedmiotem oraz istotą (*natura*) tej dyscypliny, przedstawiając aż 7 opinii na temat jej przedmiotu. Sam zaś uważa, że przedmiotem metafizyki jest byt jako taki, a jego pojęcie jest analogiczne²³.

Kolejnymi przedmiotami zainteresowania omawianego autora są zasady (*principia*), własności (*passiones*) i sposoby istnienia (*modi*) bytu. Transcendentalne własności bytu, czyli jedność, prawdziwość i dobroć nie dodają do bytu żadnej nowej bytowości i różnią się od niego jedynie myślnie. Przy omawianiu jedności bytu rozważono także jej zastosowanie do jednostki (*individuum*) oraz zasadę ujednostkowania (*principium individuationis*), natomiast sprawa prawdziwości bytu

²¹ *Dysputacje* X—XII, k. 93—110; nb. pismo jest bardzo drobne.

²² „Dico singularia vere et per se ab intellectu percipi...” (rkps 1988, k. 109v; zob. także k. 112 i 112v).

²³ „Ens est analogum” (rkps 1988, k. 124v).

dała okazję do zastanowienia się nad jej przeciwieństwami: fałszem i złem.

W obrębie dysputacji o sposobach bytu i substancji (*De modis entis et substantiae*) zastanawiano się nad problemem istnienia. Autor twierdzi, że istota różni się od istnienia jedynie myślnie²⁴. Przy omawianiu przypadłości szerzej zajęto się relacją.

Ostatnim zagadnieniem objaśnianym w metafizyce był problem istnienia i przymiotów Boga oraz jego działania w świecie, a także problem istnienia, natury i przymiotów tzw. inteligencji, czyli istot oderwanych od materii (aniołów).

PODSUMOWANIE

Z powyższego przeglądu ważniejszych koncepcji Singletona wynika, że reprezentowana przez niego filozofia jest po większej części filozofią arystotelesowską, a jej wykład ma charakter komentarza do filozoficzno-przyrodniczych traktatów Stagiryty oraz do jego metafizyki. Autor miał bezpośredni dostęp do tekstu Arystotelesa, znał bowiem język grecki i w wykładach często wyjaśniał jego tekst w obrębie działu zwanego *textus explicatio*. Wydaje się jednak, że w pracy dydaktycznej ze studentami posługiwał się raczej przekładem łacińskim; w tekście wykładów nie stwierdzono istnienia wyrazów greckich. Nie jest to jednak czysty arystotelizm, lecz arystotelizm zmodyfikowany przez jego komentatorów, przede wszystkim przez św. Tomasza z Akwinu. Ujawnia się to zwłaszcza w twierdzeniach, że świat został stworzony przez Boga w czasie i że dusza rozumna zawdzięcza swe istnienie bezpośrednio działaniu bożemu, a także przy omawianiu problemu tzw. inteligencji (aniołów).

Widoczne są jednak odchylenia zarówno od Arystotelesa, jak i od Tomasza z Akwinu. I tak Singleton twierdzi, że materia pierwsza posiada własną istotę i istnienie, a także własną wielkość (*quantitas*), nie pochodzącą od formy. Jest to wpływ skotystyczny, ale wydaje się, że nie dokonał się on bezpośrednio, lecz za pośrednictwem Hiszpanów, profesorów w Kolegium Rzymskim, którzy ulegali wpływowi Suáreza. Singleton studiował filozofię w Neapolu, gdzie te wpływy już mogły być odczuwalne, a teologię — właśnie w Kolegium Rzymskim m. in. pod kierunkiem Vázquez, bezpośredniego następcy Suáreza na katedrze teologii dogmatycznej. Okoliczność

²⁴ Por. rkps 1988, k. 146v—148.

ta nie może być bez znaczenia ze względu na nierzadkie wówczas reperkusje poglądów filozoficznych w teologii i na odwrót. Z drugiej jednak strony trzeba zauważyć, że Singleton wyraźnie odrzuca wiele poglądów skotystycznych, m. in. tzw. formę cielesności.

Podobnie w duchu suarezjańskim rozwiązuje nasz autor psychologiczny problem przedmiotu poznania rozumowego twierdząc, że są nim w pierwszym rzędzie byty konkretne. W metafizyce zaś za Szkotem i Suárezem odrzuca rzeczową odrębność istoty i istnienia, przyjmując między nimi jedynie różnicę myślną.

Studium wykładów Singletona pozwala dostrzec, że był on dobrze obznajomiony z pismami i poglądami wielu komentatorów Arystotelesa i Tomasza z Akwinu. Obok myślicieli starożytnych szczególnie często uwzględnia także średniowiecznych i nowożytnych. Ze średniowiecznych — poza Tomaszem z Akwinu — przytacza czy to jako zwolenników, czy jako przeciwników głoszonych przez siebie poglądów, m. in. Awerroesa, Aleksandra z Hales, Alberta Wielkiego, Henryka z Gandawy, Jana z Jandun, Dunsza Szkota, Duranda, Ockhama i Alberta z Saksonii. Z autorów zaś nowożytnych i współczesnych pojawiają się u niego m. in. Franciszek de Silvestris z Ferrary, Kajetan, Dominik Soto, Jakub Zabarella (1533—1589), Franciszek z Toledo (Toletus, 1532—1596), Piotr Fonseca (1528—1599) i Benito Perera (1535—1610). Szczególnie często występują Zabarella i Fonseca, przy czym Singleton często opowiada się za zdaniem Fonseki. Na ogół dość dokładna referencja do wzmiankowanych autorów, zwłaszcza do dwóch ostatnich, przemawia za tym, że miał on ich dzieła do dyspozycji.

Singleton posługuje się oczywiście metodą scholastyczną i formą sylogistyczną. Charakterystyczną cechą jego stylu filozofowania jest cytowanie wielu opinii wraz z ich dowodami (nierzadkie jest przytaczanie aż 7 opinii) i wybór tej, którą uważa za prawdziwą. Świadczy to o traktowaniu filozofii jako procesu dochodzenia do prawdy w świetle refleksji nad dotychczasowymi osiągnięciami w rozważanym zagadnieniu, a nie na przyjmowaniu określonych poglądów na zasadzie autorytetu obranego filozofa.

Porównanie filozofii reprezentowanej przez Singletona ze stanem filozofii w innych ośrodkach polskich i zagranicznych — w miarę jak na to pozwalają niezbyt liczne opraco-

wania monograficzne²⁵ — wydaje się uzasadniać stwierdzenie, że filozofia uprawiana w Braniewie nie odbiega od ówczesnego poziomu europejskiego. Przygotowany do jej wykładania w ośrodkach stojących na wysokim poziomie (Neapol, Kolegium Rzymskie), Singleton starał się zdobyć ówczesnej myśli filozoficznej przeszczepiać na ziemię polskie i w ten sposób przyczyniał się do podniesienia kultury filozoficznej naszych przodków. Z tych względów jego osoba i działalność zasługują na zainteresowanie.

RICHARD SINGLETON, S.J. (1566—1602), PREMIER PROFESSEUR DE PHILOSOPHIE À BRANIEWO

Résumé

Le premier groupe de jésuites est arrivé en Pologne en 1564 et l'année suivante ils ont ouvert à Braniewo (Braunsberg) un collège comprenant 5 classes de secondaire. En 1566, ils commencèrent à enseigner la dialectique dans la classe de rhétorique. Un cours spécial de philosophie comprenant 3 ans d'études a été fondé en 1592. Le premier professeur de philosophie dans les années 1592—1595 y fut Singleton, un Anglais, peu connu jusqu'à maintenant, né en Lancashire, admis à la Compagnie de Jésus à Rome en 1584. Après ses études de philosophie au Collège des Jésuites à Naples (1584—1587) et de théologie au Collège Romain (1587—1591), il fut envoyé en Pologne pour enseigner la philosophie. Ensuite, il enseigna la théologie morale à Pułtusk (1595—1597), la théologie dogmatique à Poznań (1598—1600). En 1600, il obtint le doctorat en théologie à l'Académie de Wilno et il y enseigna le dogme jusqu'à sa mort.

La biographie de Singleton a pu être établie avant tout grâce aux sources manuscrites, conservées aux Archives de la Compagnie de Jésus à Rome.

Deux amples recueils manuscrits, datant de la période de son enseignement à Braniewo, sont conservés à la Bibliothèque Jagellone de Cracovie. Ils comprennent les cours dictés sur la philosophie de la

²⁵ Por. np. pracę o cytowanym przez Singletona Zabarelli: A. Poppi, *La dottrina della scienza in Giacomo Zabarella*, Padova 1972. Zob. także moje artykuły z tej dziedziny: Piotr Viana SJ (1549—1609) i jego działalność filozoficzna w Polsce, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 23, 1978, s. 35—53; Leonard Kraker SJ (1549/1550—1605), pierwszy profesor filozofii w Akademii Wileńskiej, tamże, t. 24, 1979, s. 65—82; Jan Klejn SJ (1556—1601), wykładowca filozofii w Poznaniu, „*Studia Philosophiae Christianae*”, 16 (1980) fasc. 2, s. 145—160; *First Aristotelians of Vilnius*, „*Organon*”, 15 (Warszawa 1980), s. 71—91; Hieronim Stefanowski SJ (1568—1606) — profesor filozofii w Poznaniu i Wilnie, „*Roczniki Filozoficzne*”. 28 (1980), z. 1, s. 167—181.

nature (y compris la psychologie) et la métaphysique; les cours étant anonymes, l'on prouve que Singleton en est l'auteur. Grâce à ces sources, on a pu présenter les points essentiels de sa philosophie.

La philosophie professée par Singleton s'appuie sur les principales conceptions d'Aristote, modifiées parfois par ses commentateurs, surtout par saint Thomas d'Aquin (le monde fut créé par Dieu dans le temps, l'âme humaine doit son existence à l'action créatrice immédiate de Dieu, l'existence des intelligences — anges). Cependant dans certains problèmes, il présente des vues scotistes ou suarésiennes, probablement sous l'influence des Espagnols, professeurs au Collège Romain où il acquit une partie de sa formation intellectuelle, p. ex. que l'essence et l'existence ne diffèrent pas réellement, la matière (*materia prima*) n'est pas une puissance pure, mais elle possède sa propre essence et existence ainsi que sa propre quantité qui ne provient pas de la forme, les êtres concrets constituent le premier objet de la connaissance intellectuelle.